

ԽԱՐՐԻԿՆԵՐ ՈՒՐՄԻԱՅԻՑ

Ուրմիոյ լճի արեւմտեան զաւառները—Բարանդուզից մինչեւ Սոյ,—հիանալի են իրանց արգաւանդ դաշտավայրերով։ Այս բոլոր դաշտավայրերն էլ ջրառատ են և ծառաշատ։

Սահմանադիւսային բարձր լեռներից մի քանի զուգահեռական լեռնաբաղուկներ են ձգւում դէպի Ուրմիոյ լիճը։ Նրանք քանի մօտենում են լճին, այնքան, կարծէք, մաշւում են ու ապա հէնց լճի ափին կանգ են առնում։ Այս լեռների արանքում ծաղկում են Բարանդուզի, Ուրմիի, Նազլու-Չայի, Սալմաստի և Սոյի չքնաղ հարթավայրերը, որոնցից իւրաքանչիւրն ունի իր կենսատու գետը։ Բարանդուզ-Չայ, Շահար-Չայ, Նազլու-Չայ, Զուլա և Կըզըլ-Սու գետերը մի մի փոքրիկ նեղոսներ են իրանց հովտի համար։ Այս գետերից միայն առաջինի և վերջինի ջրերն են աւելանում և ծովը թափւում։ Միւսները մեծամեծ առուներով առատօրէն բաշխւում են իրանց հովիտների մէջ գտնուող անդաստաններին և այգեստաններին, իսկ նրանց վրայ շինուած հոյակապ կամուրջների բազմաթիւ աջքերը չոր ու ցամաք են մնում։

Պարսկաստանին անծանօթ այցելուն՝ տեսնելով այս տեղերի հիանալի մշակուած տափաստանները և նրանց արգասաբերութիւնը, անշուշտ երանի՛ պիտի տար բնակիչներին, բայց դժբախտաբար, աշխատող-մշակող ձեռքը զուրկ է մնում իր արտադրած բարիքներից, որովհետեւ ստացուած արդիւնքը անիրաւ կալուածատէր խաներն են խլում։ Նրանք կառուցանում են ամարանոցներ, այնքան յաղթ ու մեծածախս, որքան և անճաշակ ու տգեղ։ Այսպիսի շինութիւններ առատութեամբ ցրիւ են տուած Ուրմիի և Բարանդուզի զանազան ծառազարդ անկիւններում։ Զանազան Միր-Փանջներ, Ամիր-Դովլէներ, Մուսթաշարներ և չգիտեմ էլ քնէր, տարին հազիւ մի քանի օր կամ մի քանի ժամանց են կացնում, իսկ մնացեալ ժամանակը այդ բոլոր ճամբարները՝ ամայի և կողպուած են մնում։ Ահա թէ ձրտեղ է

գնում բարերեր՝ դաշտի և անխոնջ մշակի արտադրած հասոյթը։ Որքա՞ն անպէտք ու աննպատակ են այդ տղրուկ «ամառաթնե-
րը»։ Բարանդուզում, ճանապարհորդները յաճախ պատահում են
մոխրից կազմած բլուրներին։ Ասում են՝ որ նախկին բնակիչնե-
րի կրակապաշտութեան հետքերն են դրանք։

Ուրմիր գիւղերը ման գալիս՝ պատահեցի մի զարմանալի
տեսարանի։ Մի կիսամերկ մարդ մտել է ջրի մէջ, գլուխը
կռացրել է։ մի ուրիշ անձնաւորութիւն էլ, ձեռքին մի գիրք
բռնած, ջուր էր սրսկում միւսի գլխին։ Իսկոյն մտքումս
պատկերացաւ Քրիստոսի մկրտութիւնը։ Հետաքրքրուեցի այս
նորանշան գործողութիւնով և իմացայ, որ Ուրմիրում արդէն
յայտնի վանեցի Ասպատուրն է, որ կրկնամկրտութեան խոր-
հուրդն է կատարում։ Այս մարդու մասին, որքան յիշում եմ,
մի անգամ գրուած պիտի լինի մեր պարբերական թերթերից
մէկում։ Իր ասելով՝ հոգու փրկութեան այս ճշմարիտ ճանա-
պարհը նա ուսել է Վանում, մի կոյր մուրացիկից. սակայն,
որքան մեզ յայտնի է, անաբարդիտներ չկան Վանում. ոչ
միայն Վանում, այլև ամբողջ հայ ազգի մէջ դժուար թէ գտ-
նուի այս աղանդին հետևող։ Անհրաժեշտ էր, որ Ուրմիրում
լինէր անպատճառ մի անաբարդիտ քարոզիչ, որպէսզի կրօն-
ների և աղանդների խալտաճամուկ թիւը լրանար։ Այս-
տեղ կան աւետարանականներ, եպիսկոպոսականներ (ապոս-
կոպ) լուտերականներ, անաբարդիտներ, կաթոլիկներ, լուսա-
ւորչականներ, նեստորականներ, մովսիսականներ (գուցէ և
թալմուտականներ) շիա մահմէդականներ (գուցէ և սիւնիներ)։
Սրանք յայտնիներն են. հաւանօրէն կան բաբիններ, գեաբրներ
(կրակապաշտ պարսիկներ) և ուրիշ ծածուկ աղանդաւորներ,
«չրադ սէօնդիւրաններ» և այլն։

Միայն ասորին ընդունակ է այսքան բազմազան աղանդների
կեղծ հետևողներ մատակարարել. խօսքս քրիստոնեայ աղանդ-
ների և դաւանութիւնների մասին է։

Ռուսադաւան ասորիները խիստ հիասթափուած են։ Նրանք
կարծում էին թէ դրանով Ուրմիրն տէր կը դառնան։ Բայց
ռուս հիւպատոսը պարզապէս յայտարարեց նրանց սխալ ըմբռ-
նումը և իր պաշտօնի սահմանները գծեց. այս բանից ապահո-
վուած՝ թուրք կալուածատէրերը ռուսադաւան ասորուն աւելի
են ճնշում, քան բողոքականին և կաթոլիկին։ Ռուսները գրաւած
ասորական եկեղեցու համար նեստորականները դատ են բաց
արել. կառավարութիւնը, միւս միսսիաները նեստորականների
կողմն են. դատավարութիւնը շարունակուած է։

Շարունակուած է և Խոյի ճանապարհին սպանուած միսիո-

նար Լաբրի սահարի գործը: Թաւրիզի անգլիական Բհիւպատոսը իր երկու հնգիկ զինուորներով՝ սրերը մերկացրած է մանգալիս Ուրմիում: ասում են, որ կառավարութիւնից օրական 50 թուման պիտի ստանայ մինչև գործի վախճանը: Ոճրագործ սէյդը Թաւրիզ է տարուած:

Յիշում եմ, որ մի անգամ Թաւրիզի աւետարանական գլխաւոր քարոզիչ դոկտ. Վիլսըն դժգոհութիւն յայտնեց, թէ Միացեալ-Նահանգների կառավարութիւնը խիստ պահանջողական դիրք բռնեց. նրա կարծիքով գործը մեղմութեամբ պէտք էր վերջացնել: Այս բանից յայտնի է, որ ամերիկական կառավարութիւնը առիթի էր սպասում իր զօրութիւնը ցոյց տալու համար:

Ուրմիոյ լճի արևմտեան գաւառների կեդրոնավայր Ուրմիա քաղաքի շուկան խիստ ընդարձակ է և հարուստ՝ արտահանելի նիւթերով: Բնակիչները գլխաւորապէս թուրք են. կան ասորիներ և քիչ թուով հրէաներ ու հայեր: Առևտուրը մեծ մասամբ թուրքերի ձեռքին է. հրէաները իրանց յատուկ ճութեղէնի առևտուրով են զբաղւում: Իսկ հայերը և ասորիները արհեստներով են պարապում: Վանից նոր նոր եկած արհեստաւորները յաջողութիւն են գտնում և շատերը ապահով վիճակ ստեղծելով՝ ընտանիքներն էլ փոխադրում են վերջնականապէս: Այս ամառը նրանք քաղաքի պարսպից դուրս գնեցին մի ընդարձակ արտ՝ վանեցիական մի թաղ կազմելու համար:

Ուրմիի բազարը շատ աւելի զուտ պարսկական պատկեր է ներկայացնում, քան Ատրպատականի միւս քաղաքների բազարները: Այս բանը հէնց սկզբից աչքի է ընկնում: Պատահում էք տասնեակ զոյգ դէրվիշների, որոնք փոխն ի փոխ երգում են, խառութներից ողորմութիւն խնդրելով: Թաւրիզի հռչակաւոր բազարում, դուք հազիւ էք պատահում երգող դէրվիշի. նրանք՝ այնտեղ, մի նախադասութիւն շարունակ կրկնելով են փող խնդրում, իսկ Ուրմիում, դէրվիշը իր քաղցը ու զիւ ձայնով, ամբողջ պատմութիւններ է անում, թէ եղանակով և թէ նիւթի բովանդակութեամբ մեծ բաւականութիւն պատճառելով թուրք ժողովրդին. և ուրմեցին սիրով է ձգում իր սև փողը երգչի պարզած ամանի մէջ: Կայ դէրվիշների մի այլ տեսակ, որ առանց երգի, լոկ պատմութիւններ է անում: Դէրվիշի պատճառած բաւականութիւնից օգտւում է գլխաւորաբար աղքատ դասակարգը, որ շրջան կազմած լսում է նրան:

Մի անգամ առիթ ունեցայ դիտելու, թէ ինչպէս կօշիկ կարկատողների մի բազմութիւն հետաքրքրութեամբ լսում էր Ռուսդէմ և Զոհրաբի պատմութիւնը: Շուրջանակի հաւաքուած բազմութեան կենտրոնում կանգնած էր դէրվիշ-պատմիչը. նա

հագած էր երկար անթարի, գլխին մի թեթև գլխարկ, թևերը մինչև արմովկները վեր քաշած և ձեռքին մի կանգունաչափ փայտ։ Նրա աչքերի փայլը բոլորովին հանգած էր «աստուածային» աֆիոնի գործածութիւնից. նիհար էր նա և դեղնած. սակայն պատմելիս մի այնպիսի աշխուժով էր շարժումներ կատարում ու պոռոյտ գործում, որ դիակի տպաւորութիւն թողնող այդ արարածը պարզապէս զարմանք էր պատճառում։ Պատմում էր եռանդով. ֆարսերէն լեզուն այնպիսի շեշտերով և առգնաութեամբ էր արտասանում, որ երաժշտութեան տպաւորութիւն էր թողնում։ Լսողները իրանց գործով էին զբաղւած և երբ զգացուած պատմիչը իր ձայնի եղանակաւորումներով ու շարժումներով դիւցադներգութեան ամենայուզիչ տեսարաններն էր ներկայացնում, նրանք թողնում էին իրանց գործը և ամբողջապէս լսողութիւն դարձած՝ պատմողին էին նայում։ Վերջում, սակաւապէտ դէրվիշը, իր սև փողերն առած՝ գոհունակութեամբ հեռացաւ, մի ուրիշ տեղ էլ անշուշտ նոյնը և կամ մի ուրիշը պատմելու համար։

Դէրվիշի դուրեկան ձայնը հնչում է Ուրմիի ամեն կողմերում։ Կալատեղերում մի զոյգը իր փայն ստացած հեռանում է, նրան յաջորդում է երկրորդը և այսպէս՝ սեխաստաններում, բանջարանոցներում։ Ուրմեցի թուրքը դեռ այնքան չէ ճնշուել ապրուստի հոգսերով. բարեբեր հողը ապրուստը խիստ հեշտացնում է։ Ուրմիում չկայ մուրացկանների այն անազին բազմութիւնը, որին պատահում էք ուրիշ տեղերում և դրա համար էլ ժողովուրդը մուրացկանին իր ողորմութիւնը չի զլանում։ Դէրվիշներին ցոյց տրուած հիւրասիրութիւնն է անշուշտ պատճառը, որ նրանց թիւը այդքան շատ է այս կողմերում։

Օգոստոսին առաջին անգամը լինելով մի քանի հայ երիտասարդներ ցանկացան թուրքերէն ներկայացում տալ։ Մի իրարանցում, շուկ էր ընկել ամբողջ բազարում։ Ներկայացման յայտարարութիւնը ձեռքէ ձեռք էր անցնում, չէին հասկանում, ի՞նչ բան է։ Յայտարարութեան վրայ տպուած էր ինն մուսաների պատկերը, որից եզրակացնում էին, թէ «կին պէտք է լսադացնեն» կամ կապիկ պէտք է պար ածեն։ Թուրքերը օտար տարազով պատահածներին իռնում, հարցնում էին, բայց ամենեին գլխի չէին ընկնում։ Այս դէպքը նորութիւն էր, ուստի մոլեռանդ մահմեդական հոգևորականութիւնը ցանկացաւ իր ամենակարող «արգելում եմ»-ը դնել։ Ներկայացման օրը, երբ ամեն ինչ պատրաստ էր, ահա քաղաքագլուխը լուր է ուղարկում և յայտնում, որ մոլլաների ցուցմամբ, ստիպուած է արգելել. միաժամանակ և ետ էր կանչել վարձուած զինուորական երաժշտա-

կան խումբը: Օտարահալառակները պատասխանեցին, թէ իրանք կը ներկայացնեն. տեսնենք ի՞նչպէս կարող են արգելել: Ներկայացումը տեղի ունեցաւ, որի ժամանակ մի քանի սպիտակագլուխներ—երեւի յատկապէս ուղարկուած—յանկարծ ներս մտան և դիտել սկսեցին: Նրանց հրաւիրեցին նստելու: Նրանք ընդունեցին հրաւէրը և մինչև վերջը ապուշ կըթած դիտեցին և տեսան, որ ղուրանին հակառակ բան չկար «օյինբազների» սարքած խաղում: Բոլոր հանգիսականները շատ գոհ էին իրանց համար այս նոր տեսարանով: Շատերը տոմսակ գնել էին, բայց երկիւղից չեկան, իսկ եկողները զարմացան իրանց մոլլաների անմիտ հրամանի վրայ:

Գալուստ

ՄԵՐ «ԽՈՁԷԻՆՆԵՐԸ» ԵՒ «ԱՆԸՆԹԵՐՑՄԱՍԻՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՐՑԸ»

«Ընթերցասիրութիւնը չի զարգանում հայ հասարակութեան մէջ և հայ գրքի ու պարբերական մամուլի նուաճումները, ընթերցող շրջաններում, չափազանց դանդաղ են առաջ գնում.—ահա մեր իրականութեան ամենացաւոտ հարցերից մէկը, որը միշտ կողմարի պէս ցցուած է եղել մեր գրագէտների և ամբողջ գրականութեան առաջ, նրա սկզբնաւորութիւնից մինչև այժմ: Մեր գրականութիւնը իր ծանրաշարժ առաջխաղացութեան միջոցին միշտ ուժգնապէս բաղխուել է այդ կոշմարին և երեւի դեռ երկար նրա ճակատը քերծուածներ պիտի ստանայ այդ բաղխումներից:

Ի՞նչպէս և ինչո՞վ կարելի է բացատրել հասարակական այս հիւանդոտ երևոյթը: Մեր մամուլը, բնականաբար, շատ է զբաղուած դրանով և առանձնապէս «Մուրճը» իր շնորհին տեսութիւններում» յաճախ է շօշափել այդ հարցը, մօտենալով նրան զանազան կողմերից և տարբալուծելով իրենք ու երեւոյթները, որքան այդ թոյլ են տուել հանգամանքները:

«Մուրճի» յարգելի յօդուածագիրը այս տարուայ 9-րդ համարում քննելով անընթերցասիրութեան պատճառները և ընթերցողներ որոնելով հայերէն իմացող «ինտելիգէնտ» շրբ-